

cesszió meseiségét, és hozzá ötvözi Bartókék árnyaltabb népművészeti tájékozottságát (Szabó inkább Eötvös Collégiumbeli társával, Kodállal volt szoros szellemi kapcsolatban). Nemcsak továbbvisz, hanem sokszor ő áll a kezdetnél: „Szerpe a népi írói mozgalom mint történelemformáló politikai csoportosulás kialakulásán túl más szerveződések gondolati megalapozásában is kivételesen fontos lett, mindenekelőtt a Magyar Testvéri Közösség szellemi háttérének kialakításában. De ezen keresztül a német befolyás elleni védekezés, majd a Magyar Függetlenségi Mozgalom ideológiája is az ő gondolati hatását tükrözte. A nemzeti függetlenségről vallott elképzelései ott voltak később az antikommunista ellenállásban és 1956 forradalmában is” (25.). Nyelvi hatása sem jelentéktelen, de ez csak múltó divatnak bizonyult. Viszont a politikai esszé elfogadtatásával nem csak a két háború közti esszéíró nemzedék előtt nyitott utat, hanem többek között Bibó előtt is („bármilyen furcsának is gondolják ezt azok, akik egyfelől nem ismerik Szabó Dezső írásait, másfelől nem tudják elképzelni, hogy Bibó nemcsak balliberális nézőpontból értelmezhető”, 66.). Alapvető szerepe volt sokak mellett Németh László vagy Kodolányi János hivatástudatának kialakulásában.

Alighanem így igazán jelentős – Gróh Gáspárnak is – Szabó Dezső munkássága. Átala jobban megérthető a kor és irodalma, közélet. És nem csak Szabó Dezső kora. Gróh nem erőlteti ránk az akkori és a mai problémák rokonságát, de könnyen észreveszi az olvasó, hogy az akkori képletek, politikában, irodalomban, ma is gyakran működnek. És arra is gondolhatunk, hogy amikor a XX. század elején az irodalom hatását elhalványulni látja a hírközlés mellett, akkor saját körünkben továbbélő folyamat gyökerét mutatja meg. Illetve olyan folyamatot, amelyet sok irodalomkedvelő és (remélhetőleg szintén irodalomkedvelő) irodalmár átélni kénytelen: a szembesülést az ifjúkori „pán-irodalmiság” (72.) megingásával, akár bukásával. Mintha valamely finom elégikusság is kiérződne az egyébként tárgyyszerű és szakszerű kötetből. A rejtett búcsú az irodalmi műveltség korszakától.

Nyilasy Balázs

Cinikus teóriák

Helen Pluckrose – James Lindsay:
*Cynical Theories. How Activist
Scholarship Made Everything about
Race, Gender and Identity – and Why
This Harms Everybody.* North Carolina,
Durham, Pitchstone Publishing, 2020

Kezdetben volt a filozofikus, meditatív árnyalatú posztmodern. Alapító atyái francia értelmiségiek. Jean-Jacques Derrida 1967-ben egyszerre három, nagy hatású könyvet publikált (*L'écriture et la différence*, *De la grammatologie*, *La voix et le phénomène: introduction au problème du signe dans la phénoménologie de Husserl*), és a 60-as, 70-es években Michel Foucault is jelentős kiadványok sorát jelentette meg (a *Les mots et les choses...* 1966-ban, a *L'archéologie du savoir* 1969-ben, a *Surveiller et punir* 1975-ben és a *Histoire de la sexualité* első kötete 1976-ban látott napvilágot). A szerzők mélységes történeti csalódásukat nagyszabású filozófiai nyelvjátékokkal fejezték ki. A soktornyú, gazdag csipkézettű gondolatépítmények radikális szkepszist jelenítettek meg. Évezredek igazságkereső gesztusai bizonyultak egyszerre tévesztettnek, hiábavalónak, a nyugati világ megismerő igyekezeteit, fogalmait a francia filozófusok egyszeriben félretolták. A *Grammatológia* szerzője szerint a nyelv konkrét jelentést nem tartalmaz, valóságos létezési módja a *différance*, az elkülönbözés, a szüntelen jelentéshalasztás, eltolás; a lényegiség keresését a logocentrizmus hiábavalóságát belátva egyszer s mindenkorra az elcsúszások, differenciák szemléltetésével kell felváltanunk. És a gondjainkra ajánlott panacea nem is kell, hogy keserű legyen. Derrida Roland Barthes-tal egyetértésben óv attól, hogy a nagy metamorfózist tragikus, apokaliptikus színezettel ruházzuk fel. A szubsztanciakereséssel leszámoló játék régóta esedékes, és felszabadító örömmel ajándékoz majd meg bennünket – vigasztalnak.

A „korlátlan szkepszist” Jacques Derrida a nyelvre hivatkozva érvényesítette; honfitársa, Michel Foucault a megismerés lehetetlenségét és a méltó, autentikus emberi attitűd megvalósíthatatlanságát a hatalom és a dominancia közegében jelenítette meg. A dominancia a foucault-i látomás-panorámában a hegeli világszemlehez

vagy a marxi termelési viszonyokhoz hasonlítható totális magyarázó elv, de nem konkrét osztályokhoz, történelmi mozgalmakhoz, elnyomó cselekvésekhez kapcsolódik. A lét minden mozzanatát átítatja, kitölti; az érvényes, autentikus szubjektum kialakulását lehetetlenné teszi, és az individualizációt hiánytalanul szabályozza. A XX. századi nyugati állam új technikaként működteti a „lelképásztori hatalmat”, az emberi testek fölött az orvostudomány gyakorol ellenőrzést, a szexualitás szokása, meggyőződése a totális hatalmi manipuláció eredményeként jön létre. Ekképpen tudnunk kell, hogy egész énképünk, individualitástudatunk hamis. A *szubjektum és a hatalom* című Foucault-írás tanúsága szerint: „A cél manapság nem is az, hogy felfedezzük, amik vagyunk, hanem inkább az, hogy elutasítsuk azt, amik vagyunk.”¹

*

A liberális szerzőpár, a brit újságíró, Helen Pluckrose és az amerikai matematikus, Jame Lindsay a posztmodernizmus régi, szívós ellenfelei. Néhány évvel ezelőtt Peter Gregory Boghossian filozófussal, a Portland State University tanárával triumvirátust alkotva vállalkoztak leleplező performanszra. 2017 augusztusától komolyságot tettetve hűsz, posztmodern zsargonban írott paródiát kínáltak fel különböző álneveken amerikai társadalmi folyóiratoknak; a szerkesztők hetet közlésre ajánlottak, s négyet meg is jelentettek. Az egyik esszé például a *Mein Kampf* tizenkettedik fejezetének átirata volt. A szerzők a Nemzeti Szocialista Párt nevét nemes egyszerűséggel a szolidaritási feminizmusra cserélték, de ezt az *Affilia* című folyóirat munkatársai nem vették észre, a küldeményt elfogadták és dicséretben részesítették.² A publikációs sorozatnak egyébként csak azért szakadt vége, mert a *Wall Street Journal* végül leleplezte a szerzők szándékait, s Boghossian ellen a Portland egyetem eljárást is indított.

Pluckrose, Lindsay és a posztmodern küzdelme 2020 augusztusában új stádiumba lépett. A Pitchstone Publishing kiadásában napvilágot látott a szerzők 352 oldalas monográfiája, a *Cynical Theories*. A könyv főképpen az amerikai alkalmazott posztmodernizmus jelenével és közelmúltjával foglalkozik, de indításkor a klasszikus posztmodern előzményeire, francia mestereire is visszautal. A szerzőpáros víziójában a posztmodern egyértelmű sza-

kítás a modernitással. A modern paradigmát szerintük még a „korlátozott szkepszis” jellemezte, a hetvenes évektől azonban a kétely hermeneutikája a cinizmus hermeneutikájává alakult. Az értekezők az új paradigma megteremtőiként Jean-François Lyotard előtt-mellett Derridát és Foucault-t tartják számon. Az új gondolkozási irány a megismerési elvet és a társadalmi viszonylatokat is a hajthatatlan kétely jegyében szemléli. A reális tudás és az objektív igazság e szerint értelmetlen kategóriák, igazgátételezésünk csak valamiféle hamis tudat, kulturális konstrukciós termék: a hatalom és a hierarchia elvét érvényesítő társadalmi lét határozza meg, mit s hogyan tudunk, tudhatunk. A posztmodern „ismeretelmélete” egyértelműen a foucault-i hatalom égíse alatt áll, a tudás, ismeret, igazság karakterét, lehetőségi köreit Pluckrose és Lindsay aligha véletlenül szemléltetik leggyakrabban a power-knowledge (hatalom-tudás) szóösszetétellel.

A fenti elvek mellett a posztmodernista faculté maîtresse-t keresve a szerzők négy további fő vonást, operációs módot, módszertani alapelvet mutatnak be. Az első a korábbi gondolkozás által kialakított megkülönböztető kategóriák eltörlésére irányul. Blurring of Boundaries – megszüntetni a határokat! A posztmodern gondolkozás nem túri az „avitt megkülönböztetéseket”; objektum és szubjektum, igazság és hit, tudomány és művészet, magas és populáris kultúra, ember és állat, egészség és betegség, szexualitás és gender más-másféleségét energikusan érvényteleníti.

A második alapelv a nyelv elsődlegességének, hatalmának, korlátlan determinálóerejének tétele. A tézis a posztmodern véleményvezérek és követőik legkedveltebb, leginkább hangoztatott (sokrétű, variábilis fogalmiságban megjelenített) igazsága. A referenciális funkció meglétét és érvényesülését természetesen csak a szélsőséges teoretizmusban lehet tagadni, de erre a gyakorlatban nincs is szükség. Elegendő változatos fogalmakkal, hatásos metaforákkal suggerálni, hogy a nyelvi megelőzöttség mindent betölt, hogy a valóság hozzáférhetetlen, s az értelmezéseknek nem az elsődleges valóságra, hanem a diskurzusok elemzésére (ellentmondásaik, értelmetlenségeik kimutatására) kell irányulniuk.

A mondottakból természetesen következik a cultural relativismnek, kulturális relativizmusnak nevezhető atti-

- 1 FOUCAULT, Michel: *A szubjektum és a hatalom*. Ford. KISS Attila = *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*. Szerk. BÓKAY Antal, VILCSEK Béla, SZAMOSI Gertrud, SÁRI László, Bp., Osiris, 2002, 402.
- 2 A szellemes, provokatív kísérletről néhány további információval szolgál Kohán Máttyás a *Mandiner* 2021. március 5-i internetes számában, Napolen Linarthatos tartalmas cikkét ismertetve. Lindsay-ék *Emberi reakciók az erőszak kultúrára és queer performativitásra az Oregon állambeli Portland kutyafuttatóban* című dolgozata a homo-

és hetroszexuális kutyákkal foglalkozott; *A hátsó kapun bemenni* című pedig az analízis penetrációt azért ajánlotta, mert ezt gyakorolva „a heteroszexuális férfiak jobban rá lennének hangolódva a társadalmi igazságosság problémáira”. A két írás a *Gender, Place and Culture* és a *Sexuality and Culture* hasábjain jelent meg. (Pluckrose és Lindsay könyvét Linarthatos a *The American Conservative* hasábjain recenzálta 2020. március 3-án. <https://theamericanconservative.com/articles/a-guide-for-the-age-of-conformity>)

tűd. A posztmodern meggyőződés szerint az egyének csupán fogaskerekek a hatalom diskurzusjátékában, így a kulturális kritika teljességgel reménytelen, hacsak nem fegyver azok kezében, akiket a teória marginalizált, elnyomott csoportok tagjaként azonosít.³

A negyedik meghatározó elv az autonóm individuális személyiség és az univerzalitás tagadása. Ez természetes következménye az eddigieknek, hiszen az egyén – mint minden más entitás – a hatalmi diskurzusok és a kulturális konstruktivizmus terméke, eredménye; az emberi jelenség biológiai-természeti sajátosságaira utaló, etikai fundamentumot tételező, egyetemes emberi jogokat számon tartó, naiv okoskodások pedig csupán a megtévesztett, hamis tudat spekulációi. A posztmodern meggyőződés a társadalom legkisebb és legnagyobb egységét: az individuumot és a humanitást egyaránt tagadja, ezek helyébe kisebbségi, faji, szexuális, hátrányossági alapon kreált csoportokat állít.

*

Pluckrose-ék a derridai-foucault-i posztmodernizmusból indulnak ki, de találó megállapításaik igazából már az ezredfordulós paradigmákat juttatják eszünkbe. A filozófikus-kontemplatív attitűdöt ugyanis a 90-es évektől másféle, aktivista trend váltja fel. Az új világertelmezések (bárha maguk is egyetemeken született, katedrákról szét-sugárzott „campus-filozófiák”) erőteljes társadalmi vonatkozásokat tartalmaznak; képviselőik, a social justice aktivistái igazságtalanságok, méltánytalanságok ellen emelnek szót. A neokolonialista diskurzus, a megújuló feminizmus, a genderkritika, a queer-theory, disabled-theory, fat-theory és társaik a 60-as évek diákmozgalmának, hippitársadalmának lendületével és önbizalmával erednek a társadalmi rossz nyomába és lépnek fel az eligazító ideológia képviselőiként. A szociális világ organizmusába a teoretikus-aktivisták egyetlen ponton metszenek bele, és ezt totalizáló magyarázattá fejlesztik. Identitásközösségeket és antagonisztikus ellentéteket vizionálnak: kolonizálókat és gyarmatosítottakat, fehérreket és feketéket, férfiakat és nőket, „normális” és polimorf szexualitású egyedeket állítanak egymással szembe.

Az újdonsült trendek azonban minden másféleség ellenére is a régi posztmodernre építenek. Az alkalmazott

posztmodernben az igazságtételezéseket a mindent megelőző, mindent meghatározó nyelv érvényteleníti, és a foucault-i hatalmi és dominanciaelv is teljes üzemmódban működik. A fehér, heteronormatív férfiak, ha maguk nem sejtik is, rasszista előítéletekkel élnek, és a fekete, hispán, indián nők mind elnyomottak, akár így érzik, akár nem. A fehér civilizációnak azonban nem lehet, és igazában sosem is volt köze az érvényes tudáshoz. (A nyelvi megelőzöttség acélfegyvere csak a halmozottan hátrányos helyzetű identitás csoportokon csorbul ki csudálatos módon.) Az európai kultúra történeti, irodalmi dokumentumait analizáló diskurzuselemzések minden megnyilvánulásban szubsztancializáló erőszakot, elnyomó, kolonizáló gesztusokat fednek fel. Az attitűd radikális gesztusok előtt nyitja meg az utat: nemcsak a korábban bámult művészi, filozófiai teljesítményeket szükséges leértékelnünk, de szőröstül-bőröstül el kell vetnünk az egész európai tudományt, beleértve a biológia, fizika, matematika eddig vitathatatlanak vélt eredményeit is. A tudományos diskurzus gonddal kimunkált, mindmáig nélkülözhetetlenek vélt módszertani elvei (ellentmondás-mentesség, egyértelmű fogalomhasználat, elégséges indoklás, tapasztalati ellenőrzés) nem többek hatalmi trükköknél. A „kategorizációs erőszakkal”: a szilárd definíciókkal, stabil fogalmakkal végleg le kell számolnunk, hiszen ezek a hatalmi rasszizmus képviselői. A szex, gender, szexualitás és a posztmodern fogalmait hiba volna definiálnunk, az ambiguitást természetes módon be kell építeni beszédünkbe, hiszen a queer-aktivitás csak így tud hatékonyan működni – ajánlja 1995-ös esszéjében a queer-theory egyik alapítója, Judith Butler.⁴ A 2004-ben megjelent, *Decolonizing Research in Cross-Cultural Contexts: Critical Personal Narratives* című könyv szerkesztői Homi Bhabhát idézve a kötetet innovációs kezdetként mutatják be, a neo- és posztkolonializmussal dacoló, diszharmonikus, nyugtalan, autentikus, új tudás-eszmény kifejezőjeként értelmezik. Mindez azonban Pluckrose és Lindsay szerint csak annyit jelent, hogy a gyűjtemény szerzői eleve felmentik magukat a korrekt, ellentmondásmentes érvelés és az elégséges bizonyítás kötelezvénye alól.⁵

A posztmodern az új évezredben egyáltalán nem haltott – a brit-amerikai szerzőpáros vélekedésével, úgy

³ „The postmodern belief that individuals are vehicles of discourses of power, depending on where they stand in relation to power, makes cultural critique completely hopeless except as a weapon in the hands of those Theoretized to be marginalized or oppressed.” PLUCKROSE, Helen – LINDSAY, James: *Cynical Theories. How Activist Scholarship Made Everything about Race, Gender and Identity – And why This Harms Everybody*. North Carolina, Durham, Pitchstone Publishing, 2020, 41.

⁴ Uo., 54. A nagy tekintélyű kaliforniai professzorasszony szándékosan ambiguitás-elvű prózáját a *Cynical Theories* szerzői találon nevezik „semi-incomprehensible”-nek, félig érthetőnek. A Rossz Írások Versenyét meghirdető *Philosophy and Literature* című folyóirat – amint erről egy más tanulmányomban már megemlékeztem – 1998-ban az olvasók szavazatai alapján aligha véletlenül hirdette ki győztesként éppen Butler dolgozatát. NYILASY Balázs: *Megérteni az irodalmat*. Bp., MMA Kiadó, 2020, 60.

⁵ PLUCKROSE–LINDSAY: *i. m.* (2020), 83.

tűnik, egyetérthetünk. A XXI. század meghatározó szellemi áramlatát nevezhetjük „alkalmazott posztmodernnek”, social justice scholarshipnek (a társadalmi igazságosság tudományának), woke tudatosságnak vagy bármi másnak, de látnunk kell, hogy Judith Butler és aktivista társai minden, alapvető ponton Foucault-ék gondolatait viszik tovább.

*

Hogyan, mikor, milyen ütemben történt meg az alkalmazott posztmodernizmus térfoglalása? Miként alakult át a kontemplatív katedrafilozófia aktivista világdivattá, eligazító bölcsességgé, „a cselekvés vezérfonalává”? A liberális brit-amerikai szerzőpáros a főbb trendeket számba véve ad korrekt eligazítást. Kövessük őket útkon, emlékezzünk meg röviden a legfontosabb iskolákról-csoporthozulásokról. Kezdjük a posztkoloniális elmélettel.

A teória a múlt század utolsó harmadában született meg, Edward Said ekkor – 1978-ban – publikálta nagy hatású, *Orientalism* című kötetét. A palesztin-amerikai kutató választotta címbeli fogalom a könyvben alapvető fontosságot nyert. A kategória evidenciaként sugallta a kolonialista diskurzuselemzések konklúzióját: a kulturális imperializmus és az eurocentrizmus csak olyan rendszerben képes gondolkodni, amely az okcidentalizmus fölényét, elsőbbségét és a más fajokra vonatkozó egzotizmus alsóbbrendűségét fejezi ki.

A Said által elvetett magok termékeny talajra hullottak. Az európai kulturális gondolkodás par excellence hamiságát leleplező, „dekolonializáló” étoszt az ezredfordulóra már minden, befolyásos amerikai áramlat magáévá tette, s a nyugati egyetemek átformálása állandóan hangoztatott szlogenként szerepelt a köztudatban. A *Decolonizing of University* című reprezentatív, sokszerzős (2020-ban megjelent) kötetben Dalia Gebrial a történelmi tényekkel kapcsolatban érvényesülő kutatói pozitívizmust a kolonializmus szolgálójaként leplezi le, Nelson Mandolado-Torres és szerzőtársai pedig arról értekeznek, hogy a nyugati egyetemeken a filozófiai diszciplína az eurocentrizmus bástyája, a fehér faj fő-fő támasza, a heteronormativitás elsőbbségének, privilégiumának és fölényének fenntartója.⁶

A feminista aktivitás, a XX. század egyik legfontosabb, legsikeresebb gondolatgyütteseként, cselekvési körként a 60-as, 70-es évektől a 80-as évek közepéig lendületesen tört előre, és jelentős eredményeket ért el. A women's studies képviselői azonban e stádiumban még nem a tradicionális vagy az alkalmazott posztmodern gondolkodásmódját követték. Az időszak neves szerzői a nők gondjait kapitalista, maskulin viszonyrendszerbe helyezték,

a liberális-emancipációs meggyőződés vezérfonalát nem utasították el, és a szexualitást sem társadalmi kreációként fogták fel. Az elméletalkotók a természeti alapozású nőiséget ekkoriban a gender számontartása mellett sem tagadták, sőt, feltárásán, szubsztancializálásán buzgólkodtak, amint ezt az irodalmi elemzések fogalmi (menstruációs írás, test-írás) is jelezték. Az ezredfordulóra azonban az eredendő, valahai feminizmus az alkalmazott posztmodern teória erőterében teljességgel átformálódott. A posztkolonialista, gender, queer elméletírók a régi gondolkodásmódot a maguk biztonságos teoretikus fölényében ma már idejétmúltak, együgyűnek, tarthatatlannak látják: a hatalom nem értelmezhető a materiális intézményesültség keretei közt, a gender nem köthető konkrét társadalmi osztályokhoz és érdekekhez, a férfi-nő kategória a maga esszencializmusában fenntarthatatlan, s ha már nőkről van szó, legalábbis black, disabled, queer női közösségről, fekete, fogyatékos, nonkonformista szexualitású asszonycsoportról kellene beszélnünk.

A queer theory – a kifejezés először egy 1991-es esszégyűjteményben bukkant fel – napjainkban az alkalmazott posztmodern egyik legbefolyásosabb változata. Alapító mesterei között a már említett Judith Butler mellett Gayle Rubint és Eve Kosofsky Sedgwicket is számon kell tartanunk. A queer-teoretikusok a normatív és kivételes entitásokat számon tartó s megkülönböztető emberi szokásrend ellen totális szabadságharcot hirdetnek, a természetes nem, a gender és a szexualitás, a férfiség, nőiség fogalmait rendre elutasítják. A biológia mit sem számít nekik, a valóság semmisségéről és a nyelv világkonstituáló erejéről szóló posztmodern tanítást viszont maradéktalanul magukévá teszik. (A kategóriateremtő diskurzusok elemzését, dekonstrukcióját már csak azért is elsőrendűen fontos feladatnak tartják, mert a dominanciaelvű fogalmakat a nyelv ereje hozta létre.)

A feminista aktivizmushoz hasonlóan a disabled activism, a fogyatékos emberek érdekét képviselő mozgalom kezdeteit is jóval az ezredforduló előttre, az 1960-as évekre datálhatjuk. Az ezredfordulóra azonban ez a gondolkör is alapvetően megváltozott. Az ability, az épség, teljes értékűség az átalakított eszmerendszerben a társadalmi konstrukció selejtes terméke lett, és a disability, a fogyatékoság – az elmebeli fogyatékoságokat is beleértve – a marginalizált identitáscsoportok „normális” sajátságává vált. A foucault-i intenciók és a queer-teóriával egybehangozó inspirációk nyilvánvalók. A teoretikusok a „biopower” képviselőjeként megcímkezett orvostudomány illetékességét élénken visszautasítják. Dan Goodley 2014-ben megjelent könyvében a diagnóziskészítést és

⁶ Uo., 79–80.

a gyógyítást a korrupt előítélet fényében láttatja, és úgy tartja, a fogyatékos emberek a kúrákat, kezeléseket megtagadva felelősen cselekszenek, hiszen az ableizmust (az épséget-fogyatékoságot megkülönböztető előítéletet) elutasítva az általános emberi kategorizáció elleni küzdelem élharcosaiként lépnek fel.⁷

A fat studies a disabled activism érdekes elágazása. Képviselői a kövérség ügyében foglalnak el sajátos álláspontot. Az elhízottak e vízióban a feketék, queerek, fogyatékosok áldozati csoportjaihoz kapcsolódnak, és alaptalan előítélet bélyegzi meg őket. Linda Bacon 2010-ben megjelent könyvében (*Health at Every Size: The Surprising Truth About Your Weight*) az orvostudomány álláspontját cáfolva fejt ki, hogy az egészség nem függ az ember súlyától,⁸ 2012-ben brit és nemzetközi aktivisták a londoni nyári olimpiai játékokat kövérségellenes főbiával vádolják, és a versenyek idején egy londoni parkban csúfolódó, groteszk ellen-performance-ot, atlétikai bemutatót szerveznek.⁹

*

Helen Pluckrose és James Lindsay – bár Foucault hatalom- és Derrida nyelvfilozófiáját részletesebben nem elemzi – már a „klasszikus” posztmodernizmust is tévesnek, alkalmatlannak, elhibázottnak tartja. A nagy hatású paradigma eredendő bűnét többször is megnevezik: a posztmodernisták a modernitás mérsékelt, korlátozott szkepszisétől elfordulva és a liberális fejlődés emancipatorikus vívmányait semmibe véve egyfajta cinikus, misztikus katasztrófizmust hirdettek meg. A *Cynical Theories* azonban nem a régi, hanem az új, az ezredfordulás, alkalmazott, aktivista posztmodern bemutatására és kritikájára fókuszál. És a kritika e téren kiterjedt, átható. A brit-amerikai szerzőpár lépten-nyomon jelzi, hogy a mára széles körben elterjedt (a nyugati bölcsész-, társadalomtudományi világot egyértelműen meghatározó, az oktatás alsóbb szintjeit s a mindennapi élet szféráit is mindinkább birtokba vevő) eszmerendszer, ideológiát hibásnak és kártékonynak tartják. Meggyőződésük, hogy az aktivista elvű, „cselekvéstudatos” attitűdegyüttes nem egyeztethető össze az igazságtételezés lehetetlenségét valló posztmodern teoretizmussal, és a tudomány tradicionális metodikájának elvetése semmire sem hoz megoldást: a módszertani megalapozás alaptalanságának és

lehetetlenségének eszméje valójában a teljes voluntarizmus előtt tár kaput, és az autenticitás végül annak a függvényévé válik, woke-aktivista beszél-e vagy sem.¹⁰

Teljességgel hibás az alkalmazott posztmodern redukciós alapattitűdje is. A social justice aktivisták a társadalmi működésmód komplex vizsgálata helyett identitáscsoportokkal dolgoznak, az áldozati csoportok tagjait ugyanazon tapasztalatokkal (a dominancia és elnyomás tapasztalataival) ruházzák fel; a domináns csoport esetében teljes vakságot tételeznek, az elszenvedés közösségeinek viszont tisztánlátó kettős perspektívát ajándékoznak.¹¹ Ráadásul az állandó gondoskodás is álságos: a 60-as, 70-es évek feminizmusa az egyenjogúság ügyét valóban jelentősen előremozdította, a későbbi elmélet azonban semmi hasznot nem hozott a nők számára. A rasszizmus, szexizmus, homofóbia folyamatos zsugorodásával párhuzamosan azonban a teória nemhogy visszavonult volna, de ráerősített. Az új feminizmus és a többi elmélet szituációs és szövegelemzései a teoretizálást fokozva, a fogalmiságot és a nyelvet mind szofisztikáltabb szintre emelve demonstrálták fontosságukat, szükségességüket.¹²

Az alkalmazott posztmodern – Pluckrose és Lindsay így látja – az amerikai egyetemeken mára hegemón helyzetbe került, és a korábbi liberális szellem helyén intoleráns, illiberális attitűdöket honosított meg. A hatalmi eszme képviselői a scholarship (a tudomány, kultúra, szellemi világ) és a social justice activity (a politikai tett, az áldozati identitáscsoportokért vállalt harc) szféráját teljességgel egybemoszták, és már-már orwelli viszonyokat hoztak létre. Az ellenvéleményt az érvek vizsgálata nélkül utasítják el, a mantráikat netán elvitató eretneket rasszistaként bélyegzik meg, a kisebbségi csoportok gyűlölként stigmatizálják.

Az egyetemeken jól fizetett diversity officerek és bias response teamek (előítélet-felügyelő csoportok) figyelnek a rendre. Egyes tévelygő platformokat eleve tiltanak, és a helytelen eszmék képviselőit, a vétkező publikációs fórumokat, egyetemi egységeket habozás nélkül szankcionálják. Barbara Applebaum társadalmi igazságosságpedagógus 2010-es könyvében mély meggyőződéssel bizonygatja: nem engedhetjük, hogy az órai megbeszélés ellenvélemény bontsa meg, és a tanulótól ilyenkor jó lélekkel meg kell vonnunk a részvétel jogát, hiszen nem tett eleget a bevonódás, egyetértés elvének!¹³ A minden-

⁷ Uo., 164–165.

⁸ Uo., 172.

⁹ Uo., 173.

¹⁰ Uo., 192.

¹¹ Uo., 194.

¹² „As racism, sexism, and homophobia have continued to decline, however, deeper and deeper readings of situations and texts and

increasingly complicated Theoretical arguments have been required to detect them.” Uo., 231.

¹³ „Resistance will not be allowed to derail the class discussions! Of course, those who refuse to engage might mistakenly perceive this is a declaration that they will not be allowed to express their disagreement but that is only precisely because they are resisting engagement.” Uo., 201. (A kiemelés Applebaumtól.)

napos szankcionálásokra a szerzők jó néhány példát hoznak fel. Rebecca Tuve professzor asszony a queer-theory által nem tűrt transgender status kifejezés használata miatt részesült boszorkányüldözésben, Bruce Gilley-t a kolonializmussal kapcsolatos kijelentéséért vonták felelősségre, egyetemét és a tanulmányt közlő lapot is zaklatták, sőt halálos fenyegetésben részesítették.¹⁴ Az alkalmazott posztmodernizmus a bölcsészet és a társadalomtudományok után a természettudományok területén is terjeszkedik. Donna Riley *Engineering and Social Justice* című, 2008-ban publikált könyvén vörös fonalként húzódik át a tétel, hogy az objektív, abszolút igazságon túl vagyunk, és ezt a felismerést immáron a mérnöki tudományban is alkalmaznunk kell; az Enrique Gallindo és Jill Newton szerkesztésében napvilágot látott könyv egyik szerzője pedig azt hajtogatja, hogy az objektív, bizonyításkényszeres matematika szexista és rasszista tudomány.¹⁵

A posztmodernista elmélet és aktivitás kevercse az egyetemek után a mindennapi élet szféráit is mindinkább átjárja. A teoretikus-aktivistának résen kell lennie, s a különböző történéseket, gondolkifejezéseket, ruházkodási módokat, kulturális jeleket árgus szemmel kell figyelnie, hiszen a bigottság, rasszizmus, szexizmus ott rejtezik mindenütt. A megrovást a nagy befolyású cégek, celebek, neves sportolók, művészek, művészi alkotások sem kerülhetik el. Martina Navratilovának, Usain Bolt-nak, John McEnroe-nak szóhasználati hibáikért kellett szabadkozniuk, és a nehezteles J. K. Rowlingot is elérte. Őt az aktivisták azért részesítették megrovásban, mert a *Harry Potter* sorozat főbb szereplői között nincsen meleg, transzszexuális, de még egy árva fekete sem bukkan fel.

Ennyi kritika után nem csodálkozhatunk azon, hogy a liberális brit-amerikai szerzőpáros összegző konklúziói, az alkalmazott posztmodern végső hozadékát latolgató megjegyzései is élesen elmarasztalók. Pluckrose-ék a vezető amerikai eszmerendszert illiberális nézetegyüttesként határozzák meg,¹⁶ összeesküvés-elméletként tartják számon,¹⁷ nem racionális eszmerendszernek, hanem új vallásnak látják,¹⁸ és helyét abban a körben jelölik ki, ahová a kolonializmus és a kommunizmus bukása utáni időszak legkevésbé toleráns és leginkább autoriter eszmerendszerait szoktuk helyezni.

*

Az angolszász szerzőpáros láttelele, látjuk, igencsak lehangoló. De a helyzetet más, hiteles amerikai értelmiségiek is hasonlóképpen látják. Daphne Patai professzor asszony, a *Theory's Empire* című, nagy jelentőségű irodalmi antológia társszerkesztője¹⁹ nemrég a *Mandiner* hírportálnak adott interjújában festett szomorú képet az Egyesült Államok egyetemén uralkodó viszonyokról. „Professzorokat fegyelmeznek meg és rúgnak ki azért, mert a rossz álláspontot képviselték, vagy mert kimondtak egy rossz szót. Esetleg arra kötelezhetik őket, hogy elnézést kérjenek, vagy »újraképzésen« vegyenek részt – utóbbi a Szovjetunióra vagy Maóra emlékeztet.” „Ha a tudósok nem veszik a fáradságot, hogy megmentsek magukat és a szellemi tradíciót, amit szerencséjükre örökölhettek a liberalizmustól – nem attól a liberalizmustól, amelyre a szót használják manapság –, akkor igen, a tudományos világ el fog veszni. Egyes területek – technológia, mérnökök, matematikusok – kicsit tovább tartanak majd ki, hiszen a való világnak mégis csak működnie kell, de a bölcsészettudományt már teljesen átpolitizálták” – állapítja meg az UMass Amherst professzor emeritája, és említést tesz az amerikai egyetemeken felállított „előítéletesség-reagálócsoportokról” is, amelyek a nap huszonegy órájában elérhetőek, s a diákok név nélkül jelenthetik, ha bármi előítéletes jelenséget tapasztalnak, látnak, hallanak.²⁰

*

A helyzet, úgy tűnik, kritikus, és a Pluckrose–Lindsay szerzőpáros nagy érdeme, hogy ezt a belátást bátran, kertes nélkül közvetítik az olvasónak. A magukat tetőtől talpig liberálisnak valló szerzők a nyugati és amerikai világ vezető ideológiáját nem hiteles, tudományos rendszernek, alkalmas cselekvési vezérfonalnak, hanem manipulatív teoretizmus és magabiztos aktivizmus zavaros keverékének látják. A teoretizmus, a posztmodern és az alkalmazott posztmodern par excellence elméletisége, úgy tűnik, külön problémát jelent. A *Cynical Theories* szerzői érintik is időnként ezt a dilemmát, de néhány kiegészítő megjegyzést, azt hiszem, érdemes tennünk. Először is emlékeztessünk újfent a társadalmi helyzetre, beágyazottságra: az alkalmazott posztmodern eszméi, módszertana, ideologikus aktivizmusa a külső valóságtól izolált egyetemi campusokon, az elszakadás, magánvalóság (és

¹⁴ Uo., 217.

¹⁵ Uo., 219. A matematikával kapcsolatos okfejtés az Enrique Galindo és Jill Newton által szerkesztett *Proceeding of the 39th Annual Meeting of the North American chapter of the International Group for the Psychology of Mathematics Education* című, 2017-es kötetben jelent meg.

¹⁶ Uo., 18.

¹⁷ Uo., 36.

¹⁸ Uo., 17–18.

¹⁹ A nemzetközi hírű tudósok tanulmányait tartalmazó, az irodalmi posztstrukturalizmussal és posztmodernizmussal élénken vitázó gyűjteményes kötet *Megérteni az irodalmat* című könyvemben részletesebben foglalkoztam. NYILASY: i. m. (2020)

²⁰ VESZPRÉMY László Bernát – SZILVAY Gergely: *A tolerancia követése is zsarnoksághoz vezethet – Daphne Patai a Mandinernek = Mandiner* (online), 2021. január 12. https://mandiner.hu/cikk/20210112_daphne_patai_interju

elkülönült biztonság) egyetemi világában alakultak ki. Itt, ilyen körülmények között vált az elmélet radikális teoretizmussá, alakított ki sajátos birodalmat, a normális gondolkodás (és normális tudomány) alapelveit, a külső referencia, az ellenőrzés gesztusait radikálisan kiiktatva.

E teoretizmus, mondhatni, nem tett mást, csupán az Elmélet lehetőségi köreibe mindig is ott rejlő veszélyzónákat teljesítette ki. Nem kell megfélemlenünk azonban arról sem, hogy már a klasszikus posztmodern teória is bejárta ezt az utat. Derridától és a francia strukturalizmustól-posztstrukturalizmustól is értelmetlen volna tiszta, világos érvelést, egyértelmű, korrekt fogalmiságot, elégséges indoklást elvárunk. Diskurzusuk az egyszerű, evidens emberi tapasztalatot és annak orientációs útmutatásait radikálisan megtagadta: az írás előbb volt, mint a beszéd, a nyelv nem a valóságra utal, hanem szuverén, cselekvő hatalomként (aktív ágensként) rendezi, determinálja az emberi dolgokat, a társadalom megértéséhez kulcsként szolgál a diszperz, misztikus hatalom és dominancia fogalma, a szövegeknek nincsenek szerzőik és intencionáló útmutatásaik.

A derridai, foucault-i, lacani, Lévi Strauss-i radikális teoretizmus bemutatására és roppant sikerének magyarázatára e keretek között nem vállalkozhatunk. Az elköteleződést helyettesítő rezignált, önelvű játék, a fogalmi exkluzivitás, homlokzatépítés és a kétely hermeneutikája

mindenesetre együttesen el tudták feledtetni a kultúra résztvevői körében a megértési igazság iránti valahai igényt, és radikálisan át tudták változtatni a presztízstulajdonítás, presztízsadományozás hogyanját-mikéntjét. A teoretista térfoglalást persze meg is kellett tartani, és a megszerzett dominancia őrzéséhez állandó ellenőrzésre, szankcionáló készenlétre volt szükség. E készenlétet a klasszikus posztmodern is fenntartotta, de igazi tökélyre az alkalmazott változat fejlesztette. A korunkat meghatározó eszmerendszer, amint láttuk, nemcsak abban az értelemben működik valamiféle új vallásként (a marxizmust helyettesítő totális eligazító elvként), hogy életpróba-megoldásként kínálkozik fel, de a felmutatott dogmák, mantrák iránti kételyt is szigorúan szankcionálja.

A helyzet, mint említettem, nem túl rózsás. „Amitől tartottunk, abban már benne vagyunk.” A körülöttünk levő térfoglalás előrehaladott, a szankciós erő acélos, a gondolati és szólásszabadságot korlátozó gesztusok eredményesek. De a posztmodern vallást elutasító ember mégiscsak gondolkozásra, keresésre, szólalásra, alternatíva-kimunkálásra van ítélve. Az első lépés a posztmodern és alkalmazott posztmodern eszmerendszer körülmekintő kritikája lehet, és a brit-amerikai szerzőpáros könyve nemcsak felbecsülhetetlen értékű segítő tájékoztatással szolgál, de a mantratudatosság meghaladására, a félelmi reflexek leküzdésére is bátor példát mutat.